

مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران به عنوان یک مرکز علمی در حوزهٔ مطالعات قرآنی، به منظور تکمیل تحقیقات خود در استخراج مبانی علمی رسم المصحف و همچنین تبیین پیشینهٔ تاریخی نگارش مصحف، تحقیق بر روی مصاحف کهن را ضروری دانسته و این کار را با اولویت پژوهش بر روی نسخه‌های موجود در ایران، در دستور کار قرار داد. بر همین اساس، پس از مشورت با اساتید و صاحب‌نظران، تصمیم بر آن شد که در گام نخست، یکی از مصاحف قدیمی و حائز اهمیت در ایران که منسوب به امیرالمؤمنین‌علی‌بن ابی‌طالب «ع» است و با شماره یک در گنجینهٔ مخطوطات کتابخانه آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود، مورد تحقیق قرار گیرد.

تحقیق مصحف شریف منسوب به امیرالمؤمنین امام علی «ع» نسخه شماره ۱ کتابخانه آستان قدس رضوی مشهد

یکی از مهم‌ترین منابع تحقیقاتی در حوزه تاریخ قرآن، مصاحف خطی کهن متعلق به سده‌های نخست دوران اسلامی است که در موزه‌ها، کتابخانه‌ها و مراکز مختلف نگهداری می‌شوند. تحقیق بر روی این مصاحف می‌تواند ابعاد جدیدی را نسبت به گزارش‌ها و نقل‌های قدما در باره مسائل گوناگون تاریخ قرآن از جمله رسم المصحف و قرائات روشن نماید. بدیهی است هر چه این مصاحف به قرون اولیهٔ اسلام نزدیکتر باشند، اهمیت آن‌ها نیز از حیث رسم کلمات، قرائات و سایر علوم مرتبط با مصحف بیشتر خواهد بود.

قدس رضوی که این تحقیق در مورد آن انجام گرفته است، در سال ۱۰۰۹ هجری توسط شاه عباس صفوی وقف حرم مطهر امام رضا (ع) گردیده است که وقف‌نامه آن توسط شیخ بهایی تنظیم شده و به دست خط آن مرحوم در اولین برگه این مصحف قابل مشاهده است.

همچنین به منظور عمق‌بخشی بیشتر به این تحقیق و معرفی بهتر آن به محققان و علاقه‌مندان در سراسر جهان، از تجربیات و تخصص جناب آقای دکتر طیار آنتی فولاج در زمینه مصاحف کهن که پیشتر به نمونه‌هایی از آنها اشاره شد، استفاده گردید و در نهایت با همکاری آقایان دکتر حمیدرضا مستفید و دکتر مرتضی توکلی این پژوهش به سرانجام رسید.

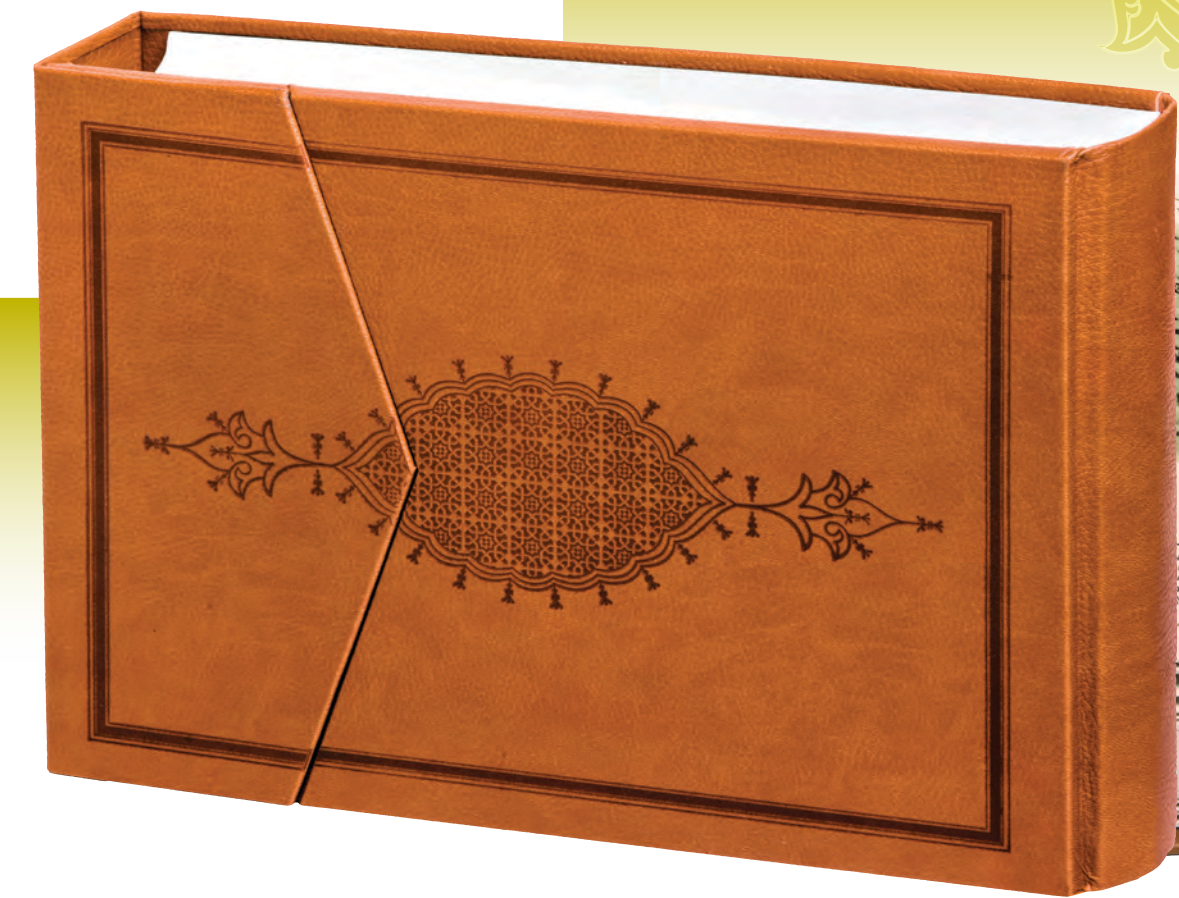
این گونه تحقیقات در سال‌های اخیر مورد توجه برخی از دانشمندان علوم قرآنی در سراسر جهان قرار گرفته است؛ برخی از مصاحف‌ی که در همین راستا مورد تحقیق و مطالعه قرار گرفته‌اند، عبارتند از: مصحف موزۀ توپ‌قاپی سرای در استانبول (۱۴۲۸هـ ـ ۲۰۰۷م)، مصحف المشهد الحسینی در قاهره (۱۴۳۰هـ ـ ۲۰۰۹م)، مصحف صنعاء (۱۴۳۲هـ ـ ۲۰۱۱م)، مصحف کتابخانه ملی پاریس (۱۴۴۶هـ ـ ۲۰۱۵م)، مصحف دانشگاه توپینگن (۱۴۴۶هـ ـ ۲۰۱۶م). شایان ذکر است مصحف منسوب به امیرالمؤمنین علی «ع» در آستان

مشهد (۱) ذکر شده است. بدین ترتیب می‌توان تفاوت رسم میان سه مصحف را همزمان با هم مشاهده نمود. ۳- مشخص نمودن کلماتی که قرائت آن با روایت حفص از عاصم متفاوت است. ۴- ذکر توضیحاتی در خصوص تعداد آیات هر سوره، به همراه بیان رموز ابجدی استفاده شده در آن.

معرفی اجمالی مصحف

۱-ویژگی‌های ظاهری مصحف

این مصحف به خط کوفی نوشته شده و در ابتدای آن، سوره فاتحه در صفحات (۱ب) و (۲ا) قرار گرفته است. ابعاد مصحف، ۲۵×۳۳ مشهد(۱)» نامیده می‌شود، موارد زیر انجام گرفته است: ۱- پیاده‌سازی متن مصحف با حروف چینی رایانه‌ای. ۲- بازخوانی تک‌تک کلمات مصحف و بیان تفاوت‌های رسم‌المصحف در مقایسه با دو مصحف امیری و مصحف مدینه به همراه بیان آرای علمای رسم‌المصحف. در این مورد، حرف (ع) برای نشان دادن مصحف مشهد(۱)، حرف(ق) برای مصحف امیری (قاهره) و حرف (م) برای مصحف مدینه به کار رفته است. همچنین، برای بیان مطالب، ابتدا رسم کلمه در مصحف

۳- کلماتی که اقوال دانی و ابوداود با آن‌ها همخوانی ندارد ولی برخی از علمای رسم مانند نجیبی و غیره، وجهی برای آن نقل کرده‌اند؛ مانند: نسرع (المؤمنون، ۵۶)، اوتدأ (النبأ، ۷) و گفتا (المرسلات، ۲۵).

۴- کلماتی که رسم آن‌ها مخالف با اقوال علمای رسم است؛ مانند: جزاو (بقره، ۸۵) به اثبات الف بعد از زای و نگارش همزه به صورت واو بعد از الف؛ اولیاهم (بقره، ۲۵۷) به اثبات الف و حذف واو (صورت همزه) بعد از آن.

۳-نقطه‌گذاری و ضبط مصحف

در این مصحف، سه نوع نقطه‌گذاری مشهود است:

۱- نقطه‌های سیاه مستطیلی شکل : از این نقطه‌ها برای تمایز میان حروف هم‌شکل (نقط الإعجام) استفاده شده است. نکته قابل توجه در خصوص این نقطه‌ها این است که رنگ آنها با حروف مصحف همخوانی دارد؛ به گونه‌ای که می‌توان نتیجه گرفت این نقطه‌ها همزمان با نگارش مصحف درج شده‌اند. در زیر به ذکر چند نمونه از این نوع اکثفا می‌شود:

حرف	کلمه
تاء	لاتفسدوا ؛ بقره، ۱۱/ ص۴، س۶
زای	رزقنکم ؛ بقره، ۲۵۴/ ص۴۶، س۱۰
ثاء	کمئل ؛ بقره، ۱۷/ ص۴، س۱۶
شین	شیطینهم ؛ بقره، ۹/ ص۴، س۳

برگه‌های آن مفقود است. این برگه‌ها معادل ۲٫۹۴ درصد از تعداد کل برگه‌های مصحف را شامل می‌شود؛ بر این اساس، می‌توان گفت کمتر از سه درصد از این مصحف مفقود است.

۲-رسم مصحف

رسم کلمات در این مصحف به چهار دسته تقسیم می‌شود:

۱- کلماتی که با اقوال دانی و ابو داود همخوانی دارند؛ نمونه‌های این دسته عبارتند از: الف) حذف الف از کلمات جمع مؤنث و مذکر سالم هنگامی که بعد از آن همزه یا تشدید نیامده باشد؛ مانند: العلمین، الکفرین ، الصلحت، قنتت. ب) حذف الف از یاء ندا و هاء تنبیه؛ مانند: یادم، یارض، یابرهم، هذاه، هذاه. ههنا. ج) زیادت الف؛ مانند: مائه. د) زیادت واو؛ مانند: اولئک، ساوریکم. ه) نگارش الف به صورت واو؛ مانند: الصلوة، الربوا. و) نگارش همزه به صورت واو؛ مانند: علماً بنی‌اسرائیل (الشعراء، ۱۹۷)، یعیوُا (الفرقان، ۱۷). ۲- کلماتی که دانی و ابوداود در خصوص آن بیش از یک وجه نقل کرده‌اند؛ مانند: صافت؛ که ابوداود در خصوص آن و سایر جمع‌های مؤنث سالم دارای دو الف، دو وجه ذکر کرده است: الف) حذف هر دو الف: صفت ب) حذف الف دوم: صافت.

۲- نقطه‌های سیاه دایره‌ای شکل (نقط الإعجام) : در کنار نقطه‌های سیاه مستطیلی شکل، برای نشان دادن بیشتر حروف نقطه‌دار، از نقطه‌های سیاه دایره‌ای شکل استفاده شده است که به نظر می‌رسد این کار در مرحله‌ای بعد از نگارش مصحف به آن افزوده شده است. این نقاط به فراوانی در مصحف قابل مشاهده است؛ چنانکه تقریباً هیچ کلمه‌ای نیست که در آن، این نوع نقطه به کار نرفته باشد. ۳- نقطه‌های قرمز دایره‌ای شکل (نقط الإعراب) : در این مصحف برای نشان دادن ضبط کلمات از نقطه‌های قرمز دایره‌ای شکل استفاده شده است. هرچند واضع نخستین این نقطه‌ها یعنی ابو الأسود دوتلی آن را فقط برای نشان دادن اعراب پایانی کلمات استفاده نموده، اما در این مصحف از این روش برای نشان دادن تمام حرکات استفاده شده است. برای مثال، کلمه یُخْرِجُونَهُمْ به این صورت علامت‌گذاری شده است: برای نشان دادن تنوین نیز از همین نقاط به صورت زوج استفاده شده است؛ بدون آنکه بین اخفاء و اظهار و ادغام تفاوتی در کار باشد؛ مثل: جَمِيعاً: حَسْرَاتٍ: خَزْئِ.

۴-قرائات، فواصل آیات و اسامی سوره‌ها

الف) قرائتی که مصحف بر اساس آن علامت‌گذاری شده است.

با بررسی کلمات دارای دو یا چند قرائت در این مصحف، نتایج زیر به دست می‌آید:

• این مصحف از ابتدا تا انتها بر اساس یک روایت واحد علامت‌گذاری نشده است؛ بلکه قرائات مختلف در آن مشاهده می‌شود • تطابق قرائت به کار رفته در این مصحف با قرائت یعقوب حضرمی بیش از سایر قراء عراق مانند عاصم، حمزه، کسائی، خلف و ابومروم است • قرائات شواذ نیز در برخی از کلمات این مصحف شریف به چشم می‌خورد مانند: «الخالق» (حجر، ۸۶)، و «الخب» (نمل، ۲۵). بر این اساس، احتمال می‌رود که این مصحف در منطقه بصره عراق کتابت شده باشد.

ب) اسامی سوره‌ها، فواصل آیات و تقسیمات

۱- اسامی سوره‌ها : برخی از نام‌های سوره‌ها در مصحف مشهد (۱)، با آنچه امروز رایج و متداول است، تفاوت دارد؛ مانند:

۵-شکل‌ها، نمادها و علائم

علامت پایان آیه: برای نشان دادن پایان آیه در بسیاری از مواضع، از چهار نقطه سیاه رنگ روی هم قرار گرفته استفاده شده است؛ در برخی موارد نیز به جای چهار نقطه از سه نقطه استفاده شده است. علامت تعشیر آیات (دسته‌بندی ده‌تایی): برای نشان دادن پایان هر ده آیه، از یک شکل هندسی خاص که به شکل مربع تزئین و تذهیب شده، استفاده شده و در داخل آن از حرفی که بیانگر شماره آیه بر اساس حساب ابجد است، بهره گرفته شده است. تقسیمات : در این مصحف، از تقسیمات رایج امروزی مانند اجزاء سی‌گانه و احزاب شصت‌گانه چیزی مشاهده نمی‌شود و تنها اصطلاح به کار رفته در آن، «سُبع» است که در آن، مصحف به هفت بخش تقسیم می‌شود. این تقسیمات، موافق با تقسیمی است که سخاوی در کتاب خود نقل کرده است.

